

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ԳՐՈՒԱՄ 1683-ԻՆ(*)

Սիւնի այս թիւով կ'աւարտեմ ձեռագրիս արտագրութիւնը: (Էջ 126ա.—)

«Վասն Յարութեան Տաճարի Աւագ Խորանին»

«Հանդէպ նախկին դրան սրբազնասուրբ զերեզմանին Քրիստոսի, երեւի լայնաձիգ և բարձրաբերձ կամար մի, յորմէ կախեալ զոն Ե (5) մեծամեծ կանթեղս ի ֆռանգ ազգէ, և ի ներքոյ այնմ կամարին զոյ երկաթեայ ճաղս և զուռն աւագ խորան եկեղեցոյն ի նմա, որով մտանն յեկեղեցին, որ է յոյժ անկատարել և անարկուզի ունի յատուկ գմբէթ մի կարի բարձրագոյն, և խաչկալս ռսկեզօծ յոյժ լայնաձիգ:

«Եւ երկայնութիւն եկեղեցոյն յարեւելից յարեւմտաւ ձի (120) ոտնաչափ, և լայնութիւն Ծ (50) ոտնաչափ, և յաջմէ և յահեկէ զոն աթոռք շարադասեալք ըստ սովորութեան Յունաց: Եւ ի դասագլուխքն աթոռք պատրիարկաց նոցին, ռսկեղեղով զարդարեալ, և յաջմէ կողմանէ զոյ եւս փոքրիկ ամբիոն մի, յորում ընթեռնուն յաւուր հանգիսից զաւետարանն սուրբ:»

«Եւ յետեոյս մեծի խաչկալին զոյ սեղան մի պատարագամատոյց ռսկէպատ կաթուղիկէիւ զարդարեալ, և բոլոր սեղանոյն զոն աստիճանք կամարաձեք յորս նստին կարգաւորք ի ժամ սուրբ պատարագին: Նաև ունի Գ զրուռք ևս, յաջմէ և յահեկէ, յորոց մինն ելանէ ի սուրբ Գողգոթայ Ժ (10) աստիճանաւ դէպ ի հարաւկողմն, և է բոլոր եկեղեցիս այս ի ձեռն Յունաց ազգին:»

«Վասն Սուրբ Գողգոթային ուր խաչեցաւ Քրիստոս:»

«Էհառն զմոսոյ, որ կռիլ Գողգոթայ, որ եղև զենարան և սպանդարան անարատ գառի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ունի կրկին ճանապարհ ելանելոյ, մինն յաւագ խորանի եկեղեցոյն, որպէս ասացաք

ի վերոյ, և միւսն ելանէ մերձ ի պատանաւ տեղոյն յարեւելեան կողմանէ: Վասն զի անջատեալ ի պատանաւ տեղոյն, և ընթացեալ դէպ յարեւելս Խ (40) ոտնաչափ երեւի աստիճան մի ԺԸ (18) ոտամբ, որով ելանեն ի սարսափելի սուրբ Գողգոթայն, յորում զոն Բ սեղանք, մինն փոքր, բայց միւսն մեծ և ընդարձակ որոյ առաջնն տեսանի տարածման տեղն Կենարարին մերոյ, յորում մերկ մարմնով տարածեցին զաւերն մեր:»

(Ասկէ վերջ Սարգիս Վարդապետ վրիժաշունչ տողերով կը նկարագրէ Յիսուսի տանջուիլը մինչև էջ 130ա, ուրկէ վերջ կը շարունակուի:)

«Այժմ տարածման տեղն է ի ձեռս Ֆռանգաց ազգին, որ մանրաշար քարամբ յօրինեալ պատուի և մեծարի Ժ (10) մըշտաւառ կանթեղիւ, և ունի լուսամուտ մի, ի կողմն հարաւոյ, որ հայի փոքրիկ եկեղեցին կոչեցեալն սգաւոր աստուածածին, որպէս ասացաւ ի վերոյ:»

«Իսկ այն ումնաստեղալի տեղն ուր կանգնեցուցին զխաչն տարածեալ Քրիստոսի ի վերա, է ի ձեռս Յունաց ազգի, որ կանգնեցուցեալ են, խաչ մի բարձրագիտակ, և պատկերն Քրիստոսի նկարեալ ի վերա, տարածմամբ ձեռացն և ոտից, որ տեսողաց սրտիկն և հոգեկն խորովին ի դառնակակիծ և աղէտալի տեսութեան տեղոյն և խաչին: Եւ զոյ յաջմէ և յահեկէ խաչին Զ Զ (վեց վեց) մշտաւառ կանթեղս, և ի հարաւակողմն տեղոյն զոյ պատուեալ վէմն, որ յաւուր խաչելութեան չհանդուրժեալ շարժարանաց փրկչին, պատուեցաւ յերկուս մասունս, որպէս յիշատակեն աւետարանիչքն:»

«Եւ երկայնութիւն տեղոյն, եթէ տարածման և եթէ բարձրացուման, հիսուսոյ առ հարաւ Խ (40) թղաչափ է, և լայնութիւն յարեւելից յարեւմտաւ ԼԵ (35) թղաչափ:»

(Ասոր կը յաջորդէ «Ողբ սուրբ Աստուածածնայ, որ ասէր ի ժամ խաչելութեան միամնի իւրոյ», երկուող տուներով, 11 տուն: Ասկէ վերջ «Երգ առ սուրբ Գողգոթայն» վեց տուն, մինչև էջ 132բ տող 8. տանց առաջին զբերը կը կապեն ՍԱՐԳԻՍ: Ասկէ վերջ «Աղօթք ի Սուրբ Գողգոթայ», մինչև էջ 133ա: (Էջ 133բ.—)

(*) Շարունակութիւն Սիւնի 1931 նոյ. ի թիւէն:

«Վասն Աղամայ Գերեզմանին»

«Ի ներքոյ Գողգոթային տեսանի եկեղեցոյ նման տեղ մի, որոյ դռուն է ի ներքուստ մերձ սուրբ պատանաւորոյն, որ յորժամ մտանես ի դրանէն՝ յաջմէ և յահեկէ եղեալ զոն Բ մեծամեծ գերեզմանք, որք են Յուանկաց թագաւորի տապանք որպէս գրեալ տեսանի յիշատակարանքն ի վերա վիմի տապանաց: Եւ զոյ անդ սեղան մի պատարագամատոյց Յունաց ազգին: Եւ յետեոյս սեղանոյն երեւի ի յորմն պատուհան մի, երկաթեայ ճաղիւ փակեցեալ, որ ասի թէ անդ ամփոփեալ ոսկերք նախահօրն Աղամայ, ի Սեմայ որդոյն Նոյեայ Նահապետին, յորոյ վերա խաչեցաւ Քրիստոս, և եհեղ զարիւնն իւր անբիծ ի վերա գաղաթանն Աղամայ, և փրկեաց զնա ծննդօքն իւրովք ի պարտուց մեղաց և ի ձեռացն սատանային»:

«Եւ մերձ սեղանոյն ի հարաւ կուսէ տեսանի գերեզման մի կցեալ ի յորմն եկեղեցոյն, որ ասի զոյ գերեզման Մեկքիսեղէկ քահանային, որ ել ընդ յառաջ Արարահամու հացիւ և գինեաւ, և օրհնեաց զԱրարահամ, յորժամ զարձեալ էր ի կոտորածէ թշնամեաց»:

«Վասն փուռ պսակի սեղանոյն»

«Եւ ելեալ ի վերոյ ասացեալ տեղոյս, և ընթացեալ դէպ յարեւելս, անցանելով ընդ Գողգոթայն, երեւի բարձրագիտակ կամար մի անկիւնացեալ ի մէջ որմոյ, եւ փայտեայ ճաղիւ փակեցեալ, և ունի փոքրիկ դուռ մի, որով մտանեն ի ներս, և զոյ եղեալ ի մէջ այնմ կամարին սիւնն չարաբանաց, յորոյ վերա նստուցեալ զՔրիստոս ի տան Պիղատոսի եւն: . . . Վասն որոյ այն սեանն վերա զոյ սեղան պատարագամատոյց, որ ասի Փուշ Պսակ, և է ի ձեռս Յունաց ազգին, որ պատուի Գ մշտավառ կանթեղիւ»:

«Վասն Լուսաւորչայ Եկեղեցոյն»

Եւ աստի հեռացեալ իրր ժ (10) ոտնաչափ, զոյ աստիճան մի որ իջանէ Լ (30) ոտամբ ի Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչայ եկեղեցին, որ է գմբէթաշէն ի վերա չորից սեանց կառուցեալ, և ունի երկայնութիւն

նէ (45) ոտնաչափ, և լայնութիւն ն (40), և վասն այն կոչի Սուրբ Լուսաւորչի անուամբ՝ որ սուրբ հայրն մեր Գրիգորիոս, յորժամ եկն ի Սեպուհ լեռնէն յուխտ և երկրպագութիւն սրբոյ Աստուածընկալ գերեզմանին Քրիստոսի, յայնժամ է (7) ամ աստ մնացեալ ճգնեաց, և յետ է ամաց եւ մուտ ի սուրբ գերեզմանն, և խնդրեաց յԱստուծոյ, զի ահնեւ և յայտնի բղխիցի լոյսն ի սրբազնասուրբ գերեզմանէն, որ ի նոյն ժամայն որոտալով ի ներքուստ կողմանէ արտածաւալեցաւ լոյսն ի սուրբ գերեզմանէն, որ մինչեւ ցայսօր զնոյնն ներգործի աղօթիւք սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Եւ ունի Բ սեղան մինն յանուն սուրբ Լուսաւորչին, և միւսն յահուն Սրբոյն Յովհաննու կարապետին և է ի ձեռս Հայոց ազգին»:

«Վասն Գիււս Խաչին»

Եւ սուրբ լուսաւորչի սեղանոյ յաջ կողմանէ՝ զոյ աստիճան մի ժԱ (11) ոտամբ, որ իջանէ ի վիմափոր այրն, յորում արկեալ էին տիրասպան Հրէայքն զԱստուածընկալ խաչն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ընդ խաչերաց երկուց աւագակաց, և կուտեալ էին լեռնանման ի վերա նոցա զաղբիւսն բոլոր քաղաքին, որ յետ ժամանակի, ձեռամբ մեծահաւատ սմբուհոյն Հեղինեա պեղեալ զաղբիւսն գտանեցեալ եղեւ խաչն փրկչական, որ այժմ տեղն այն ուր գտանեցաւ՝ պատուի ի Քրիստոսնէից, և է ի ձեռս Յուանկ ազգին, որ զարդարեալ են միով սեղանիւ, և չարանիւ կանթեղաց»:

«Վասն հանդերձ բաժանման խորանին»

«Ելանելով ի սրբոյ Գիււս Խաչն դէպ ի վեր, եւ հակեալ ի կողմն հիւսիսոյ, տեսանի մատուռ մի փոքրիկ՝ միով սեղանիւ, որ ասի հանդերձ բաժանումն, զի ի ժամ խաչելութեան Քրիստոսի, զինուորքն Պիղատոսի տուեալ զհանդերձս և ըզհանդերձս և զպատմութեանն Յիսուսի . . . եւն, եւն: Եւ այժմ տեղս այս է ի ձեռս Հայոց ազգին, որ լուսաւորի մշտավառ կանթեղիւ»:

«Վասն Ղուկկիանոսի Խորանին»

«Եւ ընթացեալ ի հանդերձ բաժանմանէն սակաւ ինչ զէպ ի հիւսիս, գտանի փոքրիկ մատուռ մի եւ, միով սեղանիւ, որ է տեղի զըզման Ղուկկիանոսի հարկաբայետին... Եւ եւ... Եւ այժմ տեղն այն զըզման է ի ձեռս Յունաց, և լուսաւորի Գ կանթեղիւ:»

«Վասն Երրորդ բանին Քրիստոսի»

«Ի վերոյ ասացեալ տեղոյս ընթացեալ սակաւ ինչ զէպ յարեմուտո, գտանի մըթագոյն յարկ մի, որոյ երկայնութիւնն է ի (20) թղաչափ, և լայնութիւն ժի (18) թղաչափ, և ասի Երրորդ բանս Քրիստոսի, զի առաջին բանտն եղեալ է ի տան Աննա քահանայապետին. երկրորդն ի տան Կայիափայ քահանայապետին. եւ երրորդն աստ՝ որ ի ժամ խաչելութեան արգիլեցին զՔրիստոս, մինչև պատրաստեցին և ձեւակերպեցին զխաչն չարչարանաց, և այժմ տեղս այս է ի ձեռս Յունաց ազգին և լուսաւորի Գ կանթեղիւ:»

«Վասն Ֆռանկաց եկեղեցոյն»

«Եւ ի սուրբ բանտէն զատեալ և ընթացեալ սակաւ ինչ զէպ յարեմուտո, պատահի եկեղեցին Ֆռանկաց, բայց յառաջ քան զմտանելն յեկեղեցին՝ առաջի դրանն գոյ ատեան մի, և ի մէջտեղն այնմ ատենին եղեալ է սպիտակ բոլորակաձեւ մարմարեան վէժ մի, որ ասի տեղոյն այնորիկ սուրբ պարտէզ, քան զի՝ յետ յարութեան ինքն Քրիստոս ի կերպ պարտիզպանի անդ երեւցաւ Մարիամ Մագդաղենացոյն, որ ի մերձեանն ասաց. Մի՛ մերձենար յիս զի յիս եւս ելեալ եմ առ հայրն իմ, որպէս յիշատակի ի սուրբ աւետարանին: Վասն որոյ յարեւելեան կողմն նորին շինեալ է սեղան մի պատարագամատոյց ի Ֆռանկ ազգաց, յանուն Մարիամ Մագդաղենացոյն, և լուսաւորի Բ կանթեղիւ, որոց մինն է Հայոց ազգիս, եւ միւսն է Ֆռանկաց:»

«Եւ անտի ելեալ Դ աստիճանաւ մըտանեն յեկեղեցին Ֆռանկաց, որ յանուն սուրբ Աստուածածնայ. զի յաւուր խաչելութեան սուրբ Աստուածածին անդ յու-

շաթափ եղեալ է, տեսանելով զանտանելի չարչարանս որդոյն միածնի, վասն որոյ կառուցեալ է եկեղեցին յանուն սուրբ Աստուածածնայ: Եւ ունի Գ սեղան, որոց մինն է սուրբ Աստուածածնա անուանն, յաջակողմանն՝ սուրբ Խաչի անուանն, զի ի վերա սեղանոյն գոյ պահարան մի փոքրիկ, յորում եղեալ կա մասն կենաց փայտի: Եւ ի ձախակողմեան սեղանի եղեալ կա չարչարանաց սեան կէսն, յորում կապեցին զՔրիստոս ի տան Պիղատոսի, և ձաղեցին անօրէն զինուորքն անողորմարար, վասն որոյ սեղանն այն ասի չարչարանաց սեղան: Եւ եկեղեցոյ երկայնութիւնն է ԼԳ (33) ոտնաչափ, և լայնութիւն ԻԸ (28) ոտնաչափ:»

«Եւ ի մէջ եկեղեցոյն ելանեն ի վերնատունն, իոր է բնակութիւն և տեղիք իւրեանց, զի անդ բնակին ի մէջ սրբոյ յարութեան եղեալ միաբանք նոցա:»

* * *

«Ահա այսօրիկ են որք գտանին ի մէջ սրբոյ աշխարհամատրան տաճարի Յարութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, զոր մի ըստ միոջէ համառօտակի պատմեցաք ըստ կարի մերում, ի փառս խաչելոյն, և յարուցելոյն ի մեռելոց որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:»
(Էջ 140ա վարէն տող 7 կը սկսի.—)

«Վասն ցաւալի նանապարհին որով անցուցին զՔրիստոս, եւ բերին ի սուրբ Գողգոթայ:»

«Յարեւելեան կողմն սրբոյ քաղաքին և մերձ դրան պարսպին, որ կոչի գուռ Բենիամինեան, որպէս ի վերոյիշեցաւ՝ էտունն Պիղատոսի, զոր այժմ քաղաքապետքն բնակին զօրօք իւրեանց: Եւ Պիղատոս անդ արար զգատատանն և գատապարտեաց զՔրիստոս ի մահ, և ետ ի ձեռս Հրէից զի խաչեցցի:»

«Եւ մերձ սորա գոյ տուն մի եւս, որ յառաջագոյն եկեղեցի եղեալ է, զի նըշանք պատկերաց դեռ եւս երեւին, բայց այժմ աւերեալ այլազգաց ախոռ են աւարեալ, զոր յաւուրս չարչարանաց զինուորքն Պիղատոսի առեալ զՔրիստոս, տաւան ի տունն այն... Եւն:»

«Եւ սակաւ ինչ հեռի ի յայսմ տեղոյս, զոյ կամար մի ձգեալ ի վերս ճանապարհին, որ ասի թէ այն գազանաբարոյ զինուորքն յետ ձաղեւոյն, եւ կատակելոյն բերեալ ի յայս կամարի տեղն զՔրիստոս, եւ ցոյց ետուն ամբոխին Հրէից, զոր տեսին ձայն բարձեալ աղաղակէին եւ ասէին. ի խաչ հան զդաւ»

«Եւ անտի ընթացեալ սակաւ ինչ զէպ յարեմուտս, զտանի բաղանի մի, յորում առաջի դրանն՝ կա ընկըղմալ մեծ մարմարոնեա սիւն մի, որ ասի թէ յորժամ Քրիստոս բարձեալ զխաչն զնայր ի Գողգոթայ, անտանօր պատահեցաւ Սիմոն կիրենացին . . . եւն եւն»

«Եւ անտի եւս բաժանեալ ելանելով ի վեր զէպ յարեմուտս պատահի տեղն այն զոր յառաջագոյն դուռն քաղաքին անդ եղեալ է, զի Գողգոթայ արտաբոյ քաղաքին էր, զոր այժմ սիւն մի կանգնեցուցեալ ի յայնմ տեղով իբր նշան տեղոյն, ասեն պատմադիրք, թէ ի հնում ժամանակի ամէն չարագործաց եւ մահապարտաց վճռոյ զիրն ի յայնմ դրանն վերս գնէին, որ ո՛վ ոք մտանէր եւ ելանէր ի քաղաքն ընթեռնելով զզիրն՝ տեղեկանայր չարութեան մահապարտին, որպէս արարին Քրիստոսի. անդ եղին զի ամէն ոք ծանիցէ զպատճառ մահուան նորա յորում գրեալն էր այսպէս. — Յիսուս նազորեցի կործանիչ ազգին, քամահրօղ կայսերն, եւ սուտ մեախայ, որպէս վկայութեամբ մեծամեծաց ազգին իւրոյ հաստատեցաւ, տարեալ լիցի առ տեղին հասարակ պատժոց, եւ այսպանմամբ ի մէջ երկուց աւագակաց խաչեցցի»

«Եւ անտի անցանելով մթազոյն ճանապարհաւ, եւ հակեալ կրկին յարեմուտս հասանի ի սուրբն Գողգոթայ, ի տեղի խաչելութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»

Վասն քանն Յովակիմայ եւ Աննայի
ճնողաց սուրբ Աստուածածինն»

«Մերձ տանն Պրիստոսի, եւ ի կողմն յարեւելեան է տունն Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց Սուրբ Աստուածածնի, որ յառաջագոյն մեծաշէն եւ զարմանակերտ եկեղեցի եղեալ է, յանուն սուրբ Աստուածածնի, բայց այժմ վասն մեր մեղաց՝ այ-

լազգիքն առեալ եւ իւրեանց աղօթանոց են արարեալ. սակայն վասն երկուղի հրաշից, ոչ ոք կարէ բնակիլ ի նմա, վասն որոյ այնպէս ամայի թողեալ են, միայն վասն ուխտաւորաց բանան որք կամեցողք զնան սուրբ Աստուածածնայ ծննդեան տեղըն ուխտ կ'առնեն, որ է խորագոյն այր մի գեղեցիկ, ուր զոյ գեռ եւս սեղան պատարագի»

«Վասն քանալին Սողոմոնի»

«Մերձ տանն Յովակիմայ, եւ յարեւելեան դրան քաղաքին զոն դրունք տաճարին Սողոմոնի արքայի, որ է ինքն մեծ եւ ընդարձակ, գեղեցիկաշէն եւ լայնաղիւր, թէպէտ ի ժամանակս Սողոմոնի յորմէ հիմնարկեցաւ հրամանաւն Աստուծոյ էր յոյժ առաւել գեղեցիկ, եթէ՛ ձեռով, եւ եթէ պայծառութեամբ եւ փարթամութեամբ որ մինչ զի ի ներքոյ արեգական՝ ոչ զտանիւր այնպէս իմաստնակերտ եւ հանճարաշէն շինուածք, եւ յօրինուածք որպէս պատմէ Աստուածաշունչն մի ըստ միտջէ, բայց յորմէ հետէ քանիցս անգամ աւերեցաւ եւ շինեցաւ վասն որոյ այժմ ոչ է այնքան որքան յառաջ էր. այլ սակայն ի ժամանակիս շինուածոց միջի եւս է գեղեցիկ, եւ անըման, զի ունի երկոտասան դրունս յորոց մինն է յարեւելեան կողմն, որով եմուտ Քրիստոս քառասնօրեայ ի տաճարն . . . եւն . . . որ այժմ եւս փակեցեալ է ի յայլազգաց, ոչ ոք ելանէ եւ մտանէ. նաեւ շինեալ են ի մեծամեծ աղօթանոցս որոց մինն է ի մէջտեղն բոլորած եւ բարձր զմբէթիւ եւ բոլոր որմունքն ներքուստ եւ արտաքուստ շինիւղէն եւ գոյնզգոյն մարմարոնեա քարամբ զարդարեցեալ է եւ մեծամեծ լուսամտօք պայծառացուցեալ է. իսկ միւս աղօթանոցն է ի կողմն հարաւոյ, երկայնաղիւր զէպ ի հիւսիս, գմբէթն սագաշէն եւ մէջն Դ դասս մեծամեծ մարմարոնեա սիւնք շարասեալ. եւ եւս շուրջ բոլորն տաճարին զոն ըստումն եւ անթիւ խրճիթս, եւ փոքր փոքր աղօթանոցս, եւ մեծամեծ ջրհորս, եւ այլ բազում շինուածս, որ մի ըստ միտջէ պատմելն է կարի ձանձրութիւն լսողացդ, եւ ընթերցողացդ. Վասն որոյ այսքան համառօտ պատմութիւնս բաւականացի, որովհետեւ ի Քրիստոնէից

